

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-3-23>

УДК 159.923:316.613

Тайсія КОМАР

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-8957-0971>

e-mail: komart@khmnu.edu.ua

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (ЗА РІЗНИМИ ОСВІТНІМИ ПРОГРАМАМИ)

У статті проаналізовано та узагальнено наукові погляди на проблему соціального інтелекту в молодшому шкільному віці.

З'ясовано, що соціальний інтелект бере безпосередню участь у регуляції соціальної поведінки, виступає засобом пізнання соціальної дійсності, поєднує та регулює пізнавальні процеси, показує, як людина спілкується з навколишнім світом, як вирішувати та долати повсякденні проблеми, зокрема спілкування з іншими.

Виявлено особливості розвитку соціального інтелекту дітей молодшого шкільного віку за різними освітніми програмами.

Створено методичний та процесуальний комплекс завдань, спрямованих на вивчення соціального інтелекту в молодшому шкільному віці.

Доведено, що існує відмінність між рівнями розвитку соціального інтелекту школярів, які навчаються за різними освітніми програмами.

Запропоновано використання соціально-психологічного тренінгу для розвитку соціального інтелекту у молодших школярів в якості методичних рекомендацій.

Ключові слова: інтелект, соціальний інтелект, розвиток, молодші школярі, освітні програми, соціально-психологічний тренінг, методичні рекомендації.

Taisiia KOMAR

Khmelnytskyi National University

COMPARATIVE ANALYSIS DEVELOPMENT OF SOCIAL INTELLIGENCE OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN (ACCORDING TO DIFFERENT EDUCATIONAL PROGRAMS)

The scientific views on the impact of social intelligence on the performance of initial activities in school age have been analyzed and summarized.

It has been found that social intelligence directly participates in regulating social behavior, serves as a means of understanding social reality, combines and regulates cognitive processes related to the reflection of social objects, provides interpretation of information, understanding and predicting actions and behaviors of individuals, adaptation to different systems of relationships between people, and shows how a person interacts with the surrounding world, how to solve and overcome everyday problems, including communication with others.

The peculiarities of social intelligence development in younger school-age children under different educational programs have been identified. A methodological and procedural complex of tasks aimed at studying social intelligence in younger school age has been created, psychodiagnostic tools and techniques for influencing social intelligence have been selected. The

stages of socio-psychological training have been taken into account: preparatory, diagnostic, and analytical, in accordance with the tasks.

It has been proven that there is a difference in the levels of development of social intelligence among students who study under different educational programs. The research has shown that there is indeed a trend in the development of the level of social intelligence among younger school-age children. We assume that this is associated with both the age dynamics of social intelligence and the specific features of different educational programs. The use of socio-psychological training for the development of social intelligence in younger students is proposed as methodological recommendations.

Keywords: *intelligence, social intelligence, development, younger schoolchildren, educational programs, social-psychological training, methodical recommendations.*

*«Мир не може досягатися силою.
Він може бути досягнутий лише через порозуміння.»
Альберт Ейнштейн*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Розвиток масових рухів, швидкий темп соціальних змін, розвиток засобів масової інформації вимагає від людини кращого розуміння того, як співвідносяться її знання про світ з змінами в ньому. Нові знання про світ роблять людину менш схильною до маніпуляцій і контролю, дозволяють бачити більше альтернативних можливостей своєї поведінки. Особливо корисні такі знання про світ соціальний. В той же час відбуваються соціально-економічні зміни, що загострили проблему деперсоніфікації особистості при взаємодії з соціальним середовищем. Вирішення цієї проблеми залежить від здатності до активної соціокультурної адаптації. Усвідомлення системи норм відносин до світу, один до одного, визначається проявом такої властивості особистості, як соціальний інтелект.

Поняття соціального інтелекту є одним з найбільш спірних у сучасній соціальній психології, хоча й досліджується понад 80 років. Термін «соціальний інтелект» був введений в психологію Е. Торндайком у 1920 році при аналізі проблем, що виникають у міжособистісних відносинах. Він визначив це поняття як «здатність розуміти і керувати чоловіками і жінками, діяти мудро в людських відносинах,... адекватно поводитися щодо інших» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У психологічній літературі термін «соціальний інтелект» використовується неоднозначно. Г. Олпорт пов'язував соціальний інтелект зі здатністю висловлювати швидкі майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найбільш ймовірні реакції людини. У вітчизняній психології поняття соціальний інтелект було введено

Ю. Ємельяновим. Згідно його уявлень, соціальний інтелект представляє собою «...здатність розуміти себе, а також інших людей, їх взаємини і прогнозувати міжособистісні події». Перший надійний тест для вимірювання соціального інтелекту був розроблений Дж. Гілфордом [7].

Як синоніми для позначення соціального інтелекту використовуються такі поняття, як «соціальна сприйнятливість» (Андреева), «соціальне мислення» (Абульханова-Славська, Майер, Голдфруа), «соціальний талант» (Олпорт), «лідерський талант» (Ебромс) [2].

Аналіз наявних теоретичних підходів дозволив нам зробити висновок, що, по-перше, 1970-і роки всю сукупність пізнавальних процесів, що посередничають орієнтацію та поведінку в сфері міжособистісних відносин, почали позначати терміном «соціальне сприйняття»; по-друге, замість терміна «соціальний інтелект» стали все частіше згадувати когнітивну компоненту соціальної компетентності - вміння адекватно та ефективно поводитися в міжособистісній ситуації; по-третє, аналізували емпіричні факти розвитку соціального сприйняття найчастіше в дитячому віці [3].

Вітчизняні класики психології надавали велике значення знанню вікових особливостей розвитку людини. (Л.С. Виготський, П.П. Блонський, А.Н. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін та ін.). Багато з них вказували, що в окремі періоди життя (сензитивні) виникають найбільш сприятливі умови для становлення та розвитку окремих видів здібностей (Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв, Н.С. Лейтес, Е. Еріксон тощо).

Все вищевикладене дозволяє говорити, що вивчення соціального інтелекту з позиції вікового підходу є дуже перспективним.

Накопичений досвід дослідження соціального інтелекту дозволяє зрозуміти його роль у вирішенні завдань розвитку при переході від одного психологічного віку до іншого, тобто логіку розвитку соціального інтелекту в онтогенезі в цілому.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розгляд теоретичних положень щодо ідентифікації основних структурних складових соціального інтелекту молодших школярів і практичних рекомендацій щодо соціально-психологічного тренінгу.

Виклад основного матеріалу

Як показує аналіз літератури, на різних етапах вікового розвитку спостерігається якісна різниця у функціонуванні соціального інтелекту. Тому для керування процесом формування соціального інтелекту у молодшому шкільному віці важливо виявити специфіку та особливості розвитку окремих компонентів його складових.

Виходячи з цього виникає суперечність між зростаючими вимогами до оптимізації психолого-педагогічних умов розвитку індивідуальних психологічних ресурсів учнів, їх соціального інтелекту, і недостатньою теоретичною та практичною розробленістю питань, пов'язаних зі специфікою онтогенетичного розвитку соціального інтелекту та окремих його компонентів у сучасних молодших школярів.

З позиції теоретичного та практичного аналізу для нас важливим є виявлення оптимальних психолого-педагогічних умов інтелектуального виховання учнів, сприяють розвитку їх соціального інтелекту, вивчення соціального інтелекту та закономірностей його розвитку у школярів, які навчаються за різними освітніми програмами.

У своєму дослідженні під соціальним інтелектом ми будемо розуміти багатокomпонентну здатність, яка дозволяє орієнтуватися в комунікативній ситуації, визначати логіку і детермінанти її складові. При цьому, структурними елементами цієї здатності будуть характеристики, недоступні безпосередньому спостереженню (думки, почуття, наміри; мотиви поведінки у міжособистісній ситуації), узгоджуючі дії яких будуть обумовлювати високу ефективність у сфері людських взаємин.

Дискусія про сутність соціального інтелекту відбилась і на дискусії навколо таких питань, як: місце соціального інтелекту в системі інших психічних функцій і чи можна зведення пізнання живих об'єктів лише до раціональних форм пізнання; закономірності розвитку соціального інтелекту в цілому та його роль у життєдіяльності людини в різні вікові періоди; специфічні, характерні для сучасного школяра особливості у розвитку соціального інтелекту.

Незважаючи на те, що в деяких дослідженнях відзначається прояв нерівномірності рівня розвитку когнітивного і соціального інтелекту у школярів різного віку, характеристики цього явища в літературі не описані. Експериментальних досліджень, які проливають світло на специфіку функціонування соціального інтелекту в структурі особистості, недостатньо, щоб відповісти на багато питань, пов'язаних з його формуванням і розвитком. Виходячи з цього, ми провели дослідження соціального інтелекту молодших школярів (загальна кількість респондентів - 195, вік - 9-10 років), які навчалися за різними

освітніми програмами: програма Нова українська школа (НУШ), школа «Гармонія», традиційна програма навчання.

В якості діагностичного інструменту ми використовували методику Дж. Гілфорда та М. Саллівана, що спрямована на вивчення окремих структурних компонентів соціального інтелекту. Методологія досліджує чотири здібності в структурі соціального інтелекту: навчання про класи, системи, трансформації та поведінкові результати, і має другорядне значення з точки зору здатності розуміти елементи та установки поведінки.

Субтест № 1 вимірює фактор пізнання результатів поведінки, тобто. здатність передбачати наслідки поведінки в тій чи іншій ситуації, передбачати, що буде далі.

Субтест № 2 вимірює когнітивний фактор поведінкових класів, а саме здатність до логічного узагальнення, приписуючи спільні істотні риси в різних невербальних реакціях людини.

Субтест № 3 вимірює фактор пізнання поведінкових трансформацій, а саме здатність розуміти зміну значення таких вербальних реакцій людини відповідно до контексту ситуації, яка їх викликала.

Субтест № 4 вимірює фактор пізнання поведінкових систем, тобто здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, важливість поведінки людини в цих ситуаціях [20].

Вона включала підтести: «Історії з завершенням» - вимірює фактор пізнання результатів поведінки, тобто здатність передбачити наслідки поведінки персонажів у певній ситуації, передбачити те, що станеться у майбутньому; «Групи експресії» - вимірює фактор пізнання класів поведінки, здатність до логічного узагальнення, виокремлення загальних суттєвих ознак у різних невербальних реакціях людини; «Вербальна експресія» - дозволяє виміряти фактор пізнання перетворень поведінки, а саме, здатність розуміти зміну значень схожих вербальних реакцій людини в залежності від контексту викликаной ними ситуації; «Історії з доповненням» - вимірює фактор пізнання систем поведінки, тобто здатність розуміти логіку розвитку ситуації взаємодії, значення поведінки людей в цих ситуаціях.

Результати дослідження показують, що молодші школярі набрали найвищу кількість балів у підтесті «Історія з завершенням». Учні проявляли хороші здібності до прогнозування, вибору адекватної реакції та способів поведінки, логічного завершення деяких повсякденних життєвих ситуацій. Однак варто зазначити, що порівняння результатів за класами виявляє «індивідуальну окрасу» у розвитку даного параметра соціального інтелекту.

Найвищий показник мають класи, які навчаються за програмою школи «Гармонія». Найскладнішим для дітей 9-10 років був підгест «Історія з доповненням», найвищий показник було відзначено в класах, які навчаються за традиційною програмою навчання.

Аналізуючи результати, отримані за підгестом «Групи експресії», який дозволяє виявити емоційні складові соціального інтелекту, ми прийшли до висновку, що молодші школярі мають невисоку загальну обізнаність у сфері людських почуттів та їх пластичного вираження в міміці, позах, жестах.

Проаналізовано зміст освітніх програм, за якими навчалися молодші школярі, ми прийшли до висновку, що в даний час у змісті сучасної початкової освіти існує певний дисбаланс між розвитком раціонального і соціального інтелекту, останньому приділяється недостатньо уваги. На практиці, соціальний інтелект дітей, їх соціальна та емоційна компетентність, не є предметом спрямованого розвитку у межах шкільної освіти, і існуючі шкільні програми намагаються частково заповнити цей прогалину. Наприклад, в умовах НУШ найважливіші зміни в характері взаємин між дітьми пов'язані з формуванням навчальної діяльності. Навчальний діалог ставить кожного з його учасників у ситуацію конкретної комунікативної задачі, успішне вирішення якої вимагає врахування і адекватної оцінки всієї сукупності умов спілкування, вибору відповідних засобів, вміння правильно їх використовувати.

Здатність розуміти невербальний вираз та емоційний стан людей розглядаються в курсі «Я і навколишній світ», «Логіка» в програмі «Гармонії». Деякі теми курсу «Читання» в традиційній системі присвячені вирішенню психосоціальних завдань молодшого шкільного віку.

Однак, загальна кількість завдань, спрямованих на розвиток соціального інтелекту, в межах навчальних програм не перевищує 20%.

За результатами дослідження ми виявили високий рівень прояву соціального інтелекту у 36,7% молодших школярів школи «Гармонія». Це свідчить про їх здатність отримувати найбільше інформації про поведінку людей, розуміти мову невербального спілкування, висловлювати швидкі й точні судження про людей, вдало прогнозувати їхні реакції в тих чи інших обставинах, виявляти випередження у стосунках з іншими.

Середній рівень розвитку соціального інтелекту мали 46,6% учнів НУШ. Це, на нашу думку, свідчить про те, що вони не можуть зрозуміти інформацію про поведінку інших людей у всіх ситуаціях соціальної взаємодії, вони не завжди можуть точно судити про людей,

оскільки не завжди можуть зрозуміти мову невербального спілкування. Прогнозування реакцій інших людей за тих чи інших обставин не завжди може бути вдалим, що відбивається на недалекоглядності у взаєминах з іншими.

Зазнають суттєвих труднощів у розумінні та прогнозуванні поведінки людей 63,3% учнів традиційної системи навчання. Однак, в процесі дослідження можна зробити висновок, що кількість учнів такого навчального закладу з низьким рівнем соціального інтелекту в ході навчання зменшується.

Тому ми припустили, що в процесі подальшого навчання показники соціального інтелекту молодших школярів зростуть. Виходячи з цієї гіпотези, а також з огляду на те, що принципової різниці між рівнем розвитку відповідно до віку учнів немає, а існують лише відмінності у системах навчання в різних освітніх закладах, вважаємо за доцільне розробити методичні рекомендації щодо розвитку соціального інтелекту в учнів молодших класів.

В якості методичних рекомендацій пропонуємо застосовувати соціально-психологічний тренінг для розвитку соціального інтелекту, метою якого є розширення уявлень учасників про соціальний інтелект, підвищення рівня умінь навчатися словесній поведінці та рівня здатності до навчання невербальній поведінці.

Кожна з цілей тренінгу має вивчатися на трьох рівнях: когнітивному, емоційному, поведінковому. Техніки, вправи тренінгу мають реалізовувати три блоки завдань: діагностичних, формувальних, корекційних [8; 9].

Відповідно до цілей маємо визначити і задачі: визначити рівень соціального інтелекту в учнів, створити взаємовідносини учнів для активного робочого процесу і психологічний настрій до роботи, використати спеціальні методи та прийоми елементами різноманітних психотерапевтичних методик, орієнтованих на групову згуртованість, групову взаємодію.

Отримані результати аналізу програм та вивчення структурних компонентів соціального інтелекту молодших школярів були в основі спеціально розробленої програми тренінгу, що вирішить як навчально-пізнавальні завдання, так і завдання, пов'язані з психосоціальним та особистісним розвитком, формуванням соціальної та емоційної компетентності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Соціальний інтелект веде не тільки до успіху в житті. Розвинений соціальний інтелект підвищує задоволеність життям. Адже молоде покоління хоче бути щасливим, а соціальний інтелект – це один із способів знайти внутрішню гармонію.

Таким чином, соціальний інтелект є результатом не лише навчання і виховання в школі, а й у сім'ї. На нашу думку, це потребує впровадження інноваційного комплексу методів і прийомів для використання у навчально-виховному процесі. А ще є багато порад для розвитку соціального інтелекту вдома, адже діти постійно виховуються і наслідують дорослих у сім'ї.

Все вищезазначене дозволяє зробити висновок, що вивчення соціального інтелекту в молодшому шкільному віці є однією з актуальних теоретичних та науково-практичних проблем сучасної психології та педагогіки і потребує подальших досліджень.

Література

1. Каменська Н. Л. Роль соціального інтелекту в адаптації молодших школярів до освітнього середовища середньої школи / Н. Л. Каменська // Наука і освіта : наук.-практ. журнал. – 2013. – № 7. – С. 150-154. <http://surl.li/qjxqy>
2. Коровіна Я. С. Формування соціального інтелекту у школярів початкової школи / Я. С. Коровіна // Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті: Міжнародний періодичний збірник наукових праць за загальною редакцією проф. В. П. Бабича, проф. Л. С. Рибалко, проф. Л. А. Штефан. – Харків, 2021. – Випуск 3. – с. 331-334. <http://surl.li/qjxqg>
3. Ломага Н. Теоретичні аспекти проблеми розвитку соціального інтелекту молодших школярів / Наукові записки : Зб. мат. наук.-практ. конфер. викл. і студ. ППМ. – Серія „Психологія”. – Вип. 7. – Вінниця: ВДПУ, 2016. – С.160-163.
4. Маєр Ю.В. Взаємозв'язок соціального статусу та рівня розвитку соціального інтелекту молодших школярів / Ю. В. Маєр // Актуальні проблеми психології в закладах освіти: збірник наукових праць. – Кривий Ріг, 2012. – С.104-109. <http://surl.li/qjxgs>
5. Мельник А.А. Віковий аспект вивчення соціального інтелекту дітей різного шкільного віку / Вісник Харківського національного університету. – 2013. - №1065. - С.144-146.
6. Проценко О.В. Соціальна компетентність молодших школярів як наукова проблема / Педагогіка формування творчої

особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2014. – Вип. 35 (88). – С.451-457.

7. Руда Н.Л. Соціальний інтелект у структурі інтелекту / Проблеми сучасної психології. – 2013. – Випуск 21. – С.621-629.

8. Фуштей О. Розвиток соціального інтелекту учнів початкової школи / О. Фуштей, Ю. Фартушна, В. Стасюк // Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: тези доп. I Міжнародної науково-практичної інтернетконференції, 6-7 лютого 2020 р. – Дніпро, 2020. – Т.3. – с. 355-360. <http://surl.li/qjxxu>

9. Юрченко О. В. Соціальний інтелект як чинник майбутнього вчителя початкової школи у формуванні соціальної компетентності молодших школярів. – УДПУ: Умань, 2018. <http://surl.li/qjxjt>

References

1. Kamenska N. L. Rol sotsialnoho intelektu v adaptatsii molodshykh shkoliariv do osvitnoho seredovyssha serednoi shkoly / N. L. Kamenska // Nauka i osvita : nauk.-prakt. zhurnal. – 2013. – № 7. – S. 150-154. <http://surl.li/qjxgy>

2. Korovina Ya. S. Formuvannia sotsialnoho intelektu u shkoliariv pochatkovoї shkoly / Ya. S. Korovyna // Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v KhKhI stolitti: Mizhnarodnyi periodychnyi zbirnyk naukovykh prats za zahalnoiu redaktsiieiu prof. V. P. Babycha, prof. L. S. Rybalko, prof. L. A. Shtefan. – Kharkiv, 2021. – Vypusk 3. – s. 331-334. <http://surl.li/qjxqe>

3. Lomaha N. Teoretychni aspekty problemy rozvytku sotsialnoho intelektu molodshykh shkoliariv / Naukovi zapysky : Zb. mat. nauk.-prakt. konfer. vykl. i stud. IPPM. – Seriia „Psykhologiiia”. – Vyp. 7. – Vinnytsia: VDP, 2016. – S.160-163.

4. Maier Yu.V. Vzaiemozviazok sotsialnoho statusu ta rivnia rozvytku sotsialnoho intelektu molodshykh shkoliariv / Yu. V. Maier // Aktualni problemy psykhologii u zakladakh osvity: zbirnyk naukovykh prats. – Kryvyi Rih, 2012. – S.104-109. <http://surl.li/qjxgs>

5. Melnyk A.A. Vikovy aspekt vyvchennia sotsialnoho intelektu ditei riznoho shkilnoho viku / Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu. – 2013. - №1065. - S.144-146.

6. Protsenko O.V. Sotsialna kompetentnist molodshykh shkoliariv yak naukova problema / Pedagogika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. – 2014. – Vyp. 35 (88). – С.451-457.

7. Ruda N.L. Sotsialnyi intelekt u strukturi intelektu / Problemy suchasnoi psykhologii. – 2013. – Vypusk 21. – С.621-629.

8. Fushteї O. Rozvytok sotsialnoho intelektu uchniv pochatkovoї shkoly / O. Fushteї, Yu. Fartushna, V. Stasiuk // Intehratsiia osvity, nauky ta biznesu v suchasnomu seredovysshi: zymovi dysputy: tezy dop. I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internetkonferentsii, 6-7 liutoho 2020 r. – Dnipro, 2020. – Т.3. – с. 355-360. <http://surl.li/qjxxu>

9. Yurchenko O. V. Sotsialnyi intelekt yak chynnyk maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly u formuvanni sotsialnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv. – UDPU: Uman, 2018. <http://surl.li/qjxjt>